

QARABAĞIN KƏND TƏSƏRRÜFATI İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ

1941-1945-ci illərdə xalq təsərrüfatının bütün sahələrində və sosial-ictimai həyatda işlərin hərbin tələblərinə uyğun yenidən qurulmasında, əmək və istehsalat intizamının güclənməsində Qarabağ zəhmətkeşləri xüsusilə fərqlənmiş faşistlərlə ölüm-dirim müharibəsi aparan ölkədə ön və arxa cəbhənin ərzaq, geyim və digər strateji mallarla təmin olunmasına öz layiqli töhfəsini vermişdi.

Müstəqil Azərbaycan milli tarixşünaslığı qarşısında duran ən aktual problemlərdən biri təcavüzkar Ermənistan «dövləti»nin Azərbaycan xalqına qarşı apardığı işğalçı hərbi-ideoloji siyasətin siyasi və tarixi səbəblərinin mahiyyətini açaraq onu dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, yəni, həm də onun ifşasına nail olmaqdır. İyirmi ildən artıqdır ki, Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20 faizi işğal edilmiş, milli mədəni irsimizin çoxsaylı və dəyərli abidələri erməni vandallizminin qurbanı olmuşdur.

Ümummillə lider Heydər Əliyev çıxışlarında birində ermənilərin azərbaycanlılara qarşı cinayətkar əməllərindən söz açaraq demişdir: «XX əsrə götürsək, əsrin əvvəllərindən sonuna qədər erməni millətçiləri, erməni quldurları, cinayətkarları tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı edilən cinayətlər misilsizdir. Hücumlar olub, təcavüzlər olub, qırğınlar olubdur - əsrin əvvəlində də, 1918-1920-ci illərdə də. Sonra, 1988-ci ildə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü, azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindən zorla çıxarılması və bizim itkilərimiz, soydaşlarımızın həlak edilməsi, Qarabağ ətrafında müharibənin başlandığı zamanda indiyə qədər bizim verdiyimiz qurbanlar, şəhidlər hamısı ermənilərin, Ermənistanın Azərbaycana qarşı düşmən mövqeyinin davam etdiyini sübut edir, göstərir. Bunların nəticəsində ərazimizin təxminən 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunubdur və ümumən bir milyondan artıq soydaşımız, vətəndaşımız yerindən, yurdundan olub, qaçqın vəziyyətində yaşayır» [1].

Qarabağın 1939-1941-ci illər tarixi Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında xarakterik xüsusiyyətləri ilə fərqlənən mühüm dövrlərindən biridir. Ümummillə lider Heydər Əliyev «Azərbaycan XXI əsr üçüncü minilliyin ayrıcında» xalqa müraciətində 1941-1945-ci illəri xarakterizə edərək demişdir: «1941-1945-ci illər Azərbaycan xalqının tarixində çox görkəmli yer tutur, xalqımızın tarixinin parlaq səhifələrindəndir... İkinci Dünya müharibəsi əyani şəkildə bir daha təsdiq etdi ki, Azərbaycan xalqı ən ağır sınaqlardan üzünə çıxmağa, misilsiz şücaət və rəşadət nümunələri göstərməyə qadir olan çox dözümlü və qəhrəman xalqdır... Faşizm üzərində qələbədən sonra xalqımızın keçdiyi yol Azərbaycanın gələcək milli azadlığına, müstəqilliyinə gedən yol olmuşdur... Azərbaycan yüksək inkişaf yolu keçdi və böyük iqtisadi, intellektual potensial topladı. Bunların əsasında ... öz müstəqilliyini əldə etdi və dünya birliyində öz yerini tutdu» [2].

Qarabağ əhalisinin böyük fədakarlığı, ümid və qürurla keçdiyi bu tarixi yolun ciddi, qərəzsiz elmi tədqiqi mühüm nəzəri və əməli əhəmiyyəti vardır. Tarixi keçmişin həqiqətləri yalnız konkret zaman və məkan daxilində, fakt və hadisələrin dərin təhlili əsasında aşkar edilə bilər və edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin AMEA-nın 26 aprel 2011-ci il illik ümumi yığıncağındakı çıxışında göstərmişdir ki, «Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mövcudluğu bizə diktə edir ki, bu sahəyə daha da böyük diqqət göstərək.

Çünki bu bölgənin tarixi ermənilər tərəfindən daim saxtalaşdırılır, dair təhrif olunur» [3].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarıdakı dərin məzmunlu çıxışı tarixçilərimiz üçün bir mesaj oldu və bu problemin tədqiqini ön plana çəkdi.

Qeyd edək ki, təqdim olunan mövzu bu günə qədər olan tədqiqatlarda müstəqil şəkildə araşdırılmamışdır. Məhz bu səbəbdən «Qarabağın kənd təsərrüfatı İkinci Dünya müharibəsi dövründə» mövzusu tədqiqat obyektini kimi seçilmiş və mövzunun aktuallığına şübhə yeri qoymur. Mövzu müxtəlif tarixi mənbələr, arxiv sənədləri, dövrü mətbuat materialları, mövcud elmi ədəbiyyat əsasında təhlil edilmişdir.

Müharibə başlayan vaxtdan bütün Azərbaycan xalqı, o cümlədən Qarabağ əhalisi «hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün» şüarı altında alman faşizminə qarşı müharibəyə qalxdı. Qarabağ əhalisi son qələbəyə qədər İkinci Dünya müharibəsində fəal iştirak etdi. Qarabağın idarə, müəssisə, təşkilatlarında işləyən əhali öz üzvlərinə yüksək öhdəliklər götürür, ərizələri ilə könüllü olaraq ordu sıralarına, «Xalq qoşunu» dəstələrinə, «Qırıcı batalyonlara» daxil olurdular. 1941-ci il iyunun 23-də Şuşada, Xankəndində, Ağdamda, Füzulidə, Cəbrayılda, Törtərdə, Bərdədə nasist işğalçılarına qarşı izdihamlı mitinqlər keçirildi [4].

Beləliklə, Böyük Vətən müharibəsi başlandıqdan Qarabağda cəbhəyə xidmət, arxada qüvvələri səfərbər etmək sahəsində xeyli iş görüldü. Qarabağ əhalisi fədakarlıq, mətinlik dözümlülük nümayiş etdirərək öz üzvlərinə düşən işin öhdəsindən layiqincə gəldilər.

Hitler elə başa düşürdü ki, tezliklə SSRİ ərazisində narazılıqlar baş qaldıracaq və Sovetlər birliyini daxildən zəiflədib məhv edəcəkdə. O kolxoz quruluşunun zəifliyini və kəndlilərin narazılığını əsas kimi qəbul etsə də sovetlər birliyində möhkəm iqtisadi-siyasi sistem faşist qəsbkarlarını dəf etmək üçün kənd əhalisini də səfərbər edə bildi.

Rəsmi Moskvanın 1941-ci il avqustun 16-da qəbul etdiyi 1941-ci ilin dördüncü rübünün hərbi-təsərrüfat planında arxa cəbhədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. İlk növbədə ordunu çörəklə və başqa ərzaq məhsulları ilə təmin etmək, bunun üçün əkin sahələrini genişləndirmək, taxıl istehsalını artırmaq lazım idi. Qarabağda kənd əməkçilərinə rəhbərliyi gücləndirmək məqsədilə 1941-ci ilin avqustunda fəvqəladə orqanlar - 19 MTS və sovxozda siyasi şöbələri kənd təsərrüfatı planlarının vaxtında yerinə yetirilməsinə, əmək intizamının yüksəldilməsinə nəzarət edirdilər. İşçi qüvvəsinin böyük əksəriyyəti, kəndin ixtisaslı qüvvələri - mexanik və sürücülər, kombaynçı və traktorçular cəbhəyə getmişdilər. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının bütün ağırlığı qadınların və yeniyetmələrin üzərinə düşürdü. 1940-cı ildə Qarabağda 186 min əmək qabiliyyətli kolxozçu varsa, 1941-ci ildə onların sayı azalaraq 123 minə enmişdi. Kolxoz və sovxozların maddi-texniki bazası xeyli zəif idi. Müharibənin birinci ilində ordunun ehtiyacları üçün Qarabağdan 1526 yük maşını, 182 digər avtomaşınlar, 126 traktor və 8 mindən artıq at verilmişdi [5].

1941-ci ilin yay və payızında Qarabağın kolxoz sahələrinə 1400-dən artıq mexanizator qadın cəlb olunmuşdu. Kənd təsərrüfatına ixtisaslı kadrlar hazırlamaq üçün Respublikada 17 məktəb fəaliyyət göstərirdi. 1941-1942-ci illərdə Respublikada hazırlanmış 10 min mexanizatorun yarısından çoxunu qadınlar təşkil edirdi. Aparılan hesablamaya görə artıq 1944-cü

ildə Qarabağda traktorçuların 61 faizi, kombaynçı köməkçilərinin 52 faizi, təmir işçilərinin 3 faizi və sürücülərin 25 faizi qadınlar idi. Qarabağda MTS, kolxoz və sovxozlarında yeniyetmələrdən ibarət 42 yüksək məhsul briqada və manqası yaranmışdı. Kənd təsərrüfatı mexanizatorlarının 70 faizi yeniyetmələr idi [6]. 1943-cü ildən Qarabağın əkin sahələrində azərbaycanlılarla birgə Ukrayna və Şimali Qafqazdan köçürülmüş əkinçilər də çalışırdılar.

Qarabağda kənd təsərrüfatı üzrə çöl işlərinə qulluqçular, məktəblilər, texnikumların və ali məktəblərin tələbələri cəlb olunurdular. Ağcabədi, Ağdam, Cəbrayıl, Fizuli, Bərdə, Törtər, Ağdərə, Hadrut, Xocavənd rayonlarındakı kolxozlar daxili torpaq və toxum ehtiyatları hesabına əkin sahələrini 10-15 faiz genişləndirdilər. Kolxoz və sovxozlarda «Cəbhəyə və ölkəyə daha çox çörək, ot və sənaye üçün xammal verək!» şüarı altında kənd təsərrüfatı qabaqcılları hərəkatı geniş vüsət aldı. 1941-ci il dekabrın 1-nə Qarabağ kolxozçuları Müdafiə Fonduna 798 baş iribuynuzlu və 5453 baş xırdabuynuzlu heyvan, 208 baş donuz, 2982 sentner taxıl, 10122 litr süd, 5726 kiloqram yağ, 42 ton kartof, 56 ton göyörti, 17416 ədəd yumurta və digər məhsullar verdilər [7].

1942-ci ildə Qarabağda «Yüksək məhsul - cəbhəyə köməyin əsasıdır» çağırışı ilə çalışan əməkçilər kənd təsərrüfatı məhsulları tədarükündə mühüm nailiyyətlər əldə etdilər. Əkin sahəsi 1941-ci ilə nisbətən 4 min hektar artdı. Əkin sahəsinin 238 min hektarı taxıl əkininə ayrıldı. 1942-ci ildə Qarabağın kolxoz və sovxozları dövlətə 1941-ci ildən 723520 pud artıq taxıl, 79170 pud ot, 58954 göyörti, 11465 pud yun, habelə kolxozlar 1943-cü ilin planları hesabına 123214 pud ot, 2296 pud yağ, 3 pud pendir, 8416 pud yun, 16730 pud ot və s. təhvil verdi [8].

1943-cü ildə Qarabağın kənd zəhmətkeşləri dövlətə plandan əlavə 2800 min pud taxıl, 6 min pud ot, 18 min pud tərəvəz, 0,5 min pud yun verdilər. Heyvandarlığın inkişaf planı iribuynuzlu heyvanlar üzrə 106,3 faiz, qoyun və keçilər üzrə 124 faiz, donuzlar üzrə 118 faiz yerinə yetirildi. 1943-cü ildə Qarabağın kolxozçularının qəhrəman əməyi hökumət tərəfindən yüksək qiymətləndirildi, kənd təsərrüfatında çalışan 140 nəfər SSRİ-nin orden və medalları ilə təltif olundu [9].

Müharibənin çətinliklərinə baxmayaraq Qarabağda maldarlığın inkişafı dayanmadı, kolxoz sürüləri 1940-cı ilə nisbətən 35000 baş çoxaldı, heyvandarlıq məhsulları istehsalı artdı. Müharibə illərində heyvandarlığın inkişafında qazandığı müvəffəqiyyətlərə görə Qarabağ zəhmətkeşləri Dövlət Müdafiə Komitəsinin Qırmızı bayrağını almış, 12 min əmək qabaqcılı orden və medallarla təltif edilmişdi [10].

1941-1942-ci illərdə Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi Qarabağ vətəndaşları öz şəxsi qənaətləri hesabına tank dəstələri yaratmaq hərəkatına qoşulmuşlar. Ümumi Azərbaycan üzrə bu göstərici 230 milyon manat idisə, bunun 26 milyonu Qarabağ zəhmətkeşləri tərəfindən göndərilmişdir.

1942-1943-cü illərdə Azərbaycanda əlillərin və əsgər ailələrinin işlə təmin olunması hərəkatı genişləndi. 1942-ci ildə Şuşa şəhərində 2 əlillər evi fəaliyyətə başladı. Orada 100-dən artıq əlil işləyirdi. Ümumi Azərbaycan üzrə bu göstərici 3295 nəfərə çatırdı. 1943-cü ildə Qarabağda əsgər ailəsi olan 16 nəfər qadın Kənd Soveti sədri, 48 nəfər Kənd Soveti katibi, 20 nəfər kolxoz hesabatları, 285 nəfər kolxoz briqadiri, 89 nəfər ferma müdiri işləyirdi. 1941-1944-cü illərdə

Azərbaycanda 91 min nəfər cəbhəçi ailəsi işlə təmin olunmuşlar [11].

Tütünə daha çox ehtiyac olduğundan 1942-ci ildən Qarabağın kolxozlarında tütün əkilməyə başlanmışdır. İlk vaxtlar 45 hektar sahədə tütün əkin Qarabağ əhalisi sonrakı illərdə əkin sahələrini daha da artıraraq 180 hektara çatdırmış və dövlətə tütün satışı planı yerinə yetirmişdir [12].

1943-1945-ci illərdə kənd təsərrüfatını cəbhənin ehtiyaclarını ödəmək səviyyəsinə Qarabağ kəndlilərindən böyük səy göstərməyi tələb edirdi. Kəndin işçi qüvvəsinə, texnikaya, mədən gübrələrinə böyük ehtiyacı var idi. Onu da qeyd edək ki, müharibə dövründə Qarabağın kəndində Əmək qabiliyyətli kolxozçuların sayı 60 faiz azalmışdı. Belə ki, 1940-cı ildəki 153 min nəfərdən 102 min nəfərə enmişdi [13].

1943-cü ildə Qarabağın kəndində çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün onun texnika ilə təminatında Azərbaycan rəhbərliyi əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirdi. Qeyd edək ki, faşistlərin Volqa sahilində və Qafqazda məğlubiyyəti Azərbaycanda, o cümlədən Qarabağda yaranmış hərbi gərginliyi xeyli zəiflətdi. Müharibənin ilk illərindən fərqli olaraq 1943-cü ildə Azərbaycanın sənaye müəssisələri kənd təsərrüfatı üçün lazım olan texnika və avadanlıq istehsalını artırdılar. Respublikamızın hami müəssisələri Qarabağın kəndlərinə təmir briqadaları göndərir, MTS-lərdə təmir emalatxanaları təşkil edir, kənd təsərrüfatı maşınları üçün ehtiyat hissələri istehsal və təmir edirdilər. 1943-ü ildə Bakının sənaye müəssisələri 2 milyon manatlıq kənd təsərrüfatı maşın hissələri hazırlamış və təmir etmişdilər. 1943-cü ilin ilk 6 ayı ərzində Bakıdan Qarabağın kəndlərinə 48 nəfər dəmirçi, çilingər və digər mütəxəssislər göndərilmişdi [14].

Bəhs etdiyimiz dövrdə şəhərin kəndə köməyində Azərbaycanın elmi müəssisələri, alimləri böyük rol oynayırdılar. Onlar kənd təsərrüfatı istehsalında yeni müvəffəqiyyətlərin həyata keçirilməsində, elmi nailiyyətlərinin təsərrüfata tətbiqində, kəndin ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsində fəal iştirak edirdilər. Qarabağdakı texnikum və peşə məktəb və orta məktəb müəllim və tələbələri kəndə işləməyə gedir, müxtəlif vəzifələrə təyin olunaraq kənd əhalisinə kömək edirdilər. «Şəhərin kəndə köməyi» şüarı Qarabağ əhalisinin bütün təbəqələrini əhatə edirdi. Belə ki, 1943-cü ildə Xankəndi şəhərində evdar qadınlar məhsul yığım zamanı iməclik keçirmişlər. Bu iməclikdə 2870 evdar qadın iştirak etmiş və 60 hektar dənli bitki sahəsinin məhsulunu toplamışlar. Bərdə şəhərində Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İ.Sevelyevin anasının təşəbbüsü ilə 25 nəfər əsgər ailəsi biçinə kömək etmiş 100 pud taxıl yığmışlar [15]. 1943-cü il təsərrüfat ilində Ağdam, Törtər, Ağcabədi, Füzuli, Xocavənd, Şuşa və digər şəhər sakinləri kəndə yaxından kömək etmişdilər. Bütün bunlar Qarabağ əhalisinin birliyinə bariz nümunə olmaqla faşistlərin kəndə şəhər arasında nifaq salmaq haqqındakı xəyallarının boşa çıxdığını göstərir.

Müharibə dövründə Qarabağ qadınları kənd təsərrüfatı texnikasını idarə edən əsas qüvvəyə çevrilmişlər. Apardığımız tədqiqatlardan məlum olur ki, müharibədən əvvəl qadınlar mexanizator kadrların cüzi bir hissəsini təşkil etdikləri halda, artıq 1943-cü ildə mexanizatorların yarısına qədər qadın idi. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, 1943-cü ildə Qarabağ MTS-lərində işləmək üçün 1200 traktorçu hazırlanmışdır ki, bunlardan 668 nəfəri qadın idi [16].

(Davamı 12-ci səhifədə)

QARABAĞIN KƏND TƏSƏRRÜFATI İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ

(Əvvəli 10-cu səhifədə)

1943-cü ildə mərkəzin təşəbbüsü ilə bütün ittifaqın kəndlərində, o cümlədən Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin sovxoz və kolxozlar arasında «Sosializm yarışı» təşkil edilmişdir. Arxiv sənədlərində Bərdə və Ağdam rayonlarının kəndlərinin «yarışa» qoşulmaları öz əksini tapmışdır: «Xalqın müqəddəratı döyüş meydanlarında, səngərlərdə həll olunur. Belə bir dövrdə döyüş cəbhələri əsgərlərindən geri qalmamaq bizim, arxa cəbhə əsgərlərinin şərəf işi və müqəddəs vətəndaşlıq borcudur» [17].

Kənddə gənclərin gücündən səmərəli istifadə edilirdi. 1943-cü ilin fevralında Qarabağın 20 min gənci iməciliklərdə daha fəal iştirak etmiş, 20 km uzunluğunda 42 su arxı təmizləmiş, tarlaya 9088 ton gübrə daşmış, 30 hektar üzüm bağı becərmiş, 8 mindən çox meyvə ağacına qulluq etmişdilər. Qarabağ gəncləri qazandıqları 2000 əmək gününü və 64 min manat pulu müdafiə fonduna hesabına keçirmişlər. Kənd rayonlarında Qarabağ gənclər təşkilatları keçirdikləri texniki hissələri və alət toplanışı həftəsində 1675 mühüm kənd təsərrüfatı maşın hissələri, 76 min oraq və 27 min dəryaz toplanmış, 39 kombayn, 98 taxıldöyən maşın təmir etmişdilər [18]. 1943-cü ildə Qarabağ gəncləri 2 aylıq aqrotexniki kurslarda iştirak etmiş və texniki biliklərə yiyələnmişlər. Təkcə Ağdam rayonundakı aqrotexniki kursda 2700 nəfər gənc iştirak etmişdi [19]. Artıq 1943-cü ilin sonlarında Qarabağın kəndlərində çalışan mexanizatorların 70 faizini gənclər təşkil edirdi. Onlar kotan və cüt sürür, su suvarır, ziyanvericilərə qarşı mübarizə aparır və digər işlər yerinə yetirirdilər. Hətta, texnika çatışmayan yerlərdə Qarabağ gəncləri taxılı çin ilə (əllə) toplayırdılar. Bu vaxt Qarabağda 900 taxılı çin ilə yığan briqada və manqa təşkil edilmiş və onlar mövsüm ərzində 72 min hektar sahənin taxılını toplanmışdılar [20]. Yarımillik planların yerinə yetirilməsi, yanacağa qənaət, yüksək məhsul uğrunda mübarizə və sair şüarlarla «silahlanan» Qarabağ gəncləri bütün Respublikaya nümunə olmuşlar. Pambığın iki əllə yığılması, gündəlik normaların 2-3 dəfə artıqlaması ilə yerinə yetirilməsi gənclərin əsas devizi idi. 1943-cü ildə Ağdam rayonunda 84 gənclər briqadasının hamısı dövlətə pambıq təhvil planını orta hesabla 125 faiz yerinə yetirmişdilər. Bərdə rayonunda isə bu göstərici 130 faizdən yüksək olmuşdu. Ümumilikdə, 1943-cü ildə Qarabağın kolxoz tarla-larında çalışan 384 gənclər briqadasından 291-i planı vaxtından əvvəl və artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi [20]. Bərdə rayonunda cəbhəyə getmiş 3 oğul anası Sənəm Şirinovanın manqası bütün məhsullar üzrə illik planı vaxtından əvvəl yerinə yetirmişdir. Ağdam rayonu Sabir adına kolxozda Zibeydə Piriyevanın başçılıq etdiyi əsgər ailələrindən ibarət manqa hər hektardan 50 sentner pambıq götürmüşdür [21]. Bəhs olunan dövrdə «sosializm yarışı» ümumxalq hərəkatına çevrilmişdir. Bu yarış qonşu respublikalar arasında respublika daxilində aparılırdı. 1943-cü ilin oktyabrında Qarabağın kənd əhalisi adından Ağdam rayonu kolxozçularının müraciəti qəbul edildi. Müraciətdə deyilirdi: «...qonşu rayonun fəhlələri, kolxozçuları və ziyalıları arasında əlaqələrin möhkəmliyi faşist işğalçılarına qarşı mübarizədə öz qüdrətini dəfələrlə göstərmişdir. Cəbhələrdə döyüşçü və zabitlərimiz ölümündən qorxmayaaraq səadətimiz uğrunda, uşaqlarımızın işğalı gələcəyi uğrunda, vətənimizin istiqlalıy-

yəti uğrunda çiyin-çiyinə cəsəret və rəşadətə vuruşurlar. Gəlin bu gözəl ənənəni arxada əməkdaşlığımız, fədakar əməyimiz, iqtisadi qələbələrımızlə davam etdirək... [22].

Qarabağlıların bu çağırışına bütün respublikada səs verdilər. Qeyd edək ki, 1943-cü ildə Qarabağda əkin sahəsi 40 min hektar, payız şumu 30 min hektar artmışdı. Məhsul toplanışı isə 1942-ci ildəkindən 20 gün tez qurtarmışdı. 1943-cü ildə Qarabağda 216 min hektar sahədən 1068 min sentner taxıl və digər dənlə bitkilər məhsulu toplanmışdı. Qarabağ əhalisinin fədakar əməyi nəticəsində dövlətə dənlə bitkilərin təhvil planı vaxtından əvvəl yerinə yetirilmiş və 1944-cü ilin hesabına 1804 ton taxıl verilmişdir [23]. 1943-cü ildə Qarabağ əhalisi dövlətə taxıl, tütün, kartof, tərəvəz, yonca, günəbaxan, süd, yağ, pendir, yun təhvil planını vaxtında və artıqlaması ilə yerinə yetirmiş, dövlətə plandan əlavə 5,8 min pudət, 10 min pud tərəvəz, 600 pud yun, 250 sentner pendir verilmişdi. Qarabağ kənd əhalisinin şəxsi ehtiyatı hesabına dövlətə 180 min pud taxıl satılmışdır. Qarabağın Ağdam, Cəbrayıl, Bərdə, Ağdərə və digər rayonları pambıq təhvil planını vaxtında və artıqlaması ilə yerinə yetirmiş, dövlətə 80 min tondan çox pambıq verərək illik pambıq təhvil planını vaxtında və artıqlaması ilə yerinə yetirmiş, dövlətə 80 min tondan çox pambıq verərək illik pambıq təhvil planını 74 faiz yerinə yetirmişlər [24].

1943-cü ildə Qarabağ maldarlarının müvəffəqiyyətləri daha fərəhli idi. Onlar heyvandarlığı inkişaf etdirmək sahəsində illik planı iribuynuzlu mal-qara üzrə 106 faiz, qoyun və keçilər üzrə 124 faiz, donuzlar üzrə 118 faiz yerinə yetirmiş, illik itki (1942-ci ildə müqayisədə) 12 faizdən 5 faizə enmişdi. 1943-cü ildə Ağdam rayon maldarları ictimai mal-qaranı artırmaq sahəsindəki yüksək nailiyyətlərinə görə Ümumittifaq «sosializm yarışı»nda qələbə çalaraq SSRİ Torpaq Komissarlığının «Keçici Qırmızı Bayrağı»na və pul mükafatına layiq görülmüşdür. Qeyd edək ki, 1943-cü ildə Qarabağda mal-qaranın sayı müharibədən əvvəlkindən 144 min baş artıq idi [25].

Qarabağın kənd əhalisi müharibənin çətinliklərinə baxmayaraq cəbhəni və ölkəni kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təchiz etmək vəzifəsini layiqincə yerinə yetirirdilər. Hətta taxılçılıq və maldarlıq sahələri üzrə məhsuldarlıq xeyli artmış və müharibədən əvvəlki səviyyəni ötüb keçmişdi. «Pravda» qəzeti 24 noyabr 1943-cü il sayındakı baş məqalədə Azərbaycan (o cümlədən Qarabağ) kənd əhalisinin qələbələrini yüksək qiymətləndirərək yazırdı: «Əkin sahələrinin genişləndirilməsi, yüksək aqrotexnika, bol məhsul, yeni kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilib becərilməsi, heyvandarlığın inkişafı müharibənin üçüncü ilində Azərbaycan kəndinin mənzərəsini əks etdirən əsas səciyyəvi cəhətlərdəndir».

Qarabağ kənd əhalisinin fədakar əməyi yüksək qiymətləndirilmiş və SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1943-cü il 23 noyabr tarixli Fərmanı ilə Qarabağın 120 nəfər kənd təsərrüfatı qabaqcılı orden və medallarla təltif edilmişdir [26].

1944-cü təsərrüfat ilində təsərrüfatlarda bir sıra çətinliklər üzə çıxdı. Belə ki, ixtisaslı kadr çatışmamazlığı, yanacaq qıtlığı, texnikanı təmir etmək üçün ehtiyat hissələrinin yoxluğu, mədən gübrələrinin azlığı və sair mövcud idi. Bütün bunların aradan qaldırılması üçün AKP MK 1944-cü il fevral plenumunda mövcud çatışmamazlıqların aradan qaldırılması üçün «tədbirlər» müəyyənləşdirdi. Qarabağa yeni texnika nəqliyyat vasitələri, gübrələr göndərildi. Həvəsləndirici tədbirlər müəyyən

edildi. Mövcud texnikadan səmərəli istifadə (at, öküz, xış), şum yerlərinin artırılması, yerli mədən gübrələrindən istifadə, yanacağa qənaət tədbirləri tətbiq edildi. Kənddə qadınların, gənclərin, yeniyetmələrin və qocaların gücündən istifadə edildi. Kənddə iş qabiliyyətli əhalinin 78 faizini qadınlar təşkil edirdi. 1944-1945-ci illərdə kənddə qazanılan əmək gününün 65 faizi qadınların payına düşürdü. 1940-cı illə müqayisədə 1945-ci ildə vəzifədə işləyən qadınların sayı - kolxoz sədrləri 0,9 faizdən 2,6 faizə, ferma müdirləri 3 faizdən 7,9 faizə qalxmışdı [27].

Gənclər və yeniyetmələr Qarabağın kolxoz, sovxoz və MTS-lərində çalışanların 20 faizini təşkil edirdilər. Ağdam, Bərdə, Cəbrayıl, Füzuli rayonlarının gənc və yeniyetmələri daha fəal çalışır və digər rayonlara nümunə idilər. Həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq 1944-cü ildə Qarabağın kənd əhalisi böyük istehsalat nailiyyətləri əldə etdilər. Bütün kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə dövlət planları vaxtında və artıqlaması ilə yerinə yetirildi. Yüksək pambıq məhsulu uğrunda mübarizədə Qarabağın Füzuli, Cəbrayıl və Ağdam rayonlarının zəhmətkeşləri yeni müvəffəqiyyətlər qazandılar. Ağdam rayonu illik pambıq planını 147 faiz, Cəbrayıl rayonu 131 faizi, Füzuli rayonu 126 faiz yerinə yetirərək hər hektardan 16,5 sentner pambıq götürdülər [28]. Təsədüfü deyildir ki, 1944-cü ildə Füzuli rayon zəhmətkeşləri bütün kənd təsərrüfatı planlarını artıqlaması ilə yerinə yetirdiklərinə və yüksək pambıq məhsulu əldə etdiklərinə görə DMK-nin «Keçici Qırmızı Bayrağı»-ni almışdılar [29]. 1944-cü ildə Qarabağ zəhmətkeşləri bir çox kənd təsərrüfatı bitkisi üzrə müharibədən əvvəlki məhsul istehsalı səviyyəsini ötüb keçmişdir. Belə ki, taxıl istehsalı bir yarım dəfə, tərəvəz və kartof istehsalı 2 dəfə artmışdı [30].

1944-cü ildə Qarabağ maldarları öz müvəffəqiyyətləri ilə Respublika miqyasında böyük şöhrət qazanmışdılar. Təkcə 1944-cü ilin ilk altı ayı ərzində Qarabağda qaramalın sayı 6884 baş, qoyun və keçilərin sayı isə 86544 baş artmışdı [31]. Maldarlığın inkişafındakı müvəffəqiyyətlərinə görə Qarabağ maldarları 1944-cü ildə DMK-nin Keçici Qırmızı bayrağını almışdılar, 1944-cü ilin ikinci yarısından sonra Qarabağ əhalisi mal-qaranın inkişaf etdirilməsi sahəsində böyük irəliləyişlərə nail oldular. 1944-cü təsərrüfat ilinin yekunlarına görə Ağdam və Füzuli rayonunun maldarları ictimai mal-qaranın inkişaf etdirilməsindəki yüksək əmək qələbələrinə görə Azərbaycan KP MK-nin və Azərbaycan XKS-nin Keçici Qırmızı Bayrağını almışdılar. Qubadlı rayonundakı «Çapayev» adına kolxozda çobanlar 350 ana qoyundan 455 bala alaraq sosializm yarışında ölkə rekordu əldə etdilər [32]. Xocavənd rayon heyvandarları 1944-cü ilin yekunlarına görə planı qaramal üzrə 115 faiz, qoyun və keçilər üzrə 113 faiz, atlar üzrə 107 faiz yerinə yetirmiş və yarış qalibi hesab edilərək DMK-nin Keçici Qırmızı Bayrağını və pul mükafatını almışdılar [33].

1944-cü ilin ikinci yarısından Qarabağ maldarları böyük nailiyyətlər əldə edərək iribuynuzlu mal-qaranın sayını 105 faiz, qoyun və keçilərin sayını 102 faiz artırmış, dövlətə 1943-cü ildəkindən 24 min litr artıq süd vermiş məhsuldarlıq 21 faiz artmışdı. 1944-cü ildə Qarabağ əhalisi müdafiə fonduna 4800 baş mal-qara 36 min baş qoyun və keçi təhvil vermişdir [34].

1943-1944-cü illərdə olduğu kimi 1945-ci ildə də Qarabağın kənd əhalisi daha böyük əzmlə çalışaraq cəbhənin ərzaqla təchiz edilməsinə öz layiqli töhfələrini verdilər. Müharibədən əvvəlki dövrlə

müqayisədə müharibənin sonlarında Qarabağda milyonçu kolxozların sayı 100 faiz artaraq 4-dən 48-ə çatdı. Eyni zamanda, Qarabağ kolxozlarının bölünməz fondu 32 milyon manata çatdı ki, bu da müharibədən əvvəlkindən təxminən 60 faiz çox idi [31]. Bununla da Qarabağın əhalisi müharibə illərində cəbhənin kənd təsərrüfatı mallarına olan tələblərini axıradək, ləyaqətlə yerinə yetirib, faşizm üzərində qələbənin təmin edilməsində fəal surətdə iştirak etdilər.